

Alles moet blijven zoals het was

Jeroen van der Werf

Inleiding

“Niet zonder verwondering heb ik mij meer dan eens afgevraagd waar toch de misvatting vandaan komt die, naar wij mogen aannemen, de ouderdom van nature eigen is, daar ze overal bij oude mensen heerst: namelijk dat zij bijna allemaal het verleden prijzen en het heden laken en schande spreken over onze handelingen en zeden en over alles wat zij in hun jeugd niet deden; en daarbij stellen zij ook dat alle goede gewoonten en leefwijzen in onbruik raken, kortom dat alles voortdurend van kwaad tot erger vervalt.”¹

Een citaat dat vandaag nog even actueel is als toen het werd geschreven. Vroeger was alles beter. De huidige maatschappij raakt in verval. Een veelgehoorde

klacht. Interessant genoeg is dit citaat afkomstig uit Het boek van de hoveling, dat in 1528 door Baldassar Castiglione is geschreven. De verteller verwondert zich in de betreffende paragraaf over het hierboven geciteerde fenomeen en merkt terecht op dat als dat verval van de maatschappij inderdaad zo erg is, hij en zijn tijdgenoten inmiddels tot het “allerdiepste dieptepunt in het kwaad gezonken zouden zijn”. Dat dit niet het geval is toont de onzinnigheid aan van de gedachte. Het sentiment bestaat echter nog altijd. De wereld verandert. Dingen die vroeger vanzelfsprekend waren, zijn dat nu niet meer. Als het te lastig wordt om daarmee om te gaan, rest de verkettering van het heden, zich uitend in het gevoel dat vroeger alles beter was.

Veranderingen in de leefomgeving kunnen op een soortgelijke houding rekenen. Verandering leidt ertoe dat de rust en schoonheid van de stad, de wijk en de straat onherstelbaar beschadigd worden, de lokale economie in gevaar komt of de waarde van het onroerend goed zal kelderen. Verderf en verval dreigen aan de horizon. In Naarden is dat zeker ook het geval. Een blik in het verleden kan daarbij heel relativerend werken.

Afb. 1: Luchtfoto van Naarden rond 1925. De stad ligt nog geïsoleerd in vrijwel lege schootsvelden. De doorbraak richting Bussum, de Burgemeester van Wettumweg, is nog niet aangelegd. De burg over de buitengracht (de Kippenbrug) ligt er al wel. (Beeldbank NIMH 2011-1025)

Bij Koninklijkbesluit van 28 mei 1926 verloor Naarden haar status als vestingwerk. In het boek Naarden 1350-1950 wordt dit door genieofficier C.A. de Bruijn als volgt verwoord:

“Nimmermeer zou een kanon zijn bronzen monding dreigend verheffen boven de borstweringen van de bastions om een “tot hiertoe en niet verder” toe te roepen aan een belager, noch zijn welgericht vuur afgeven ter verdediging van stad en wal. Naarden had afgedaan als steunpunt in het Nederlandse verdedigingsstelsel, alleen de herinnering aan een groot verleden en de blijvende aanblik van een landschappelijke schoonheid in het heden, bleven bestaan”²

Spreekt uit dit citaat nog een zekere weemoed. Bij de bewoners van Naarden was daar absoluut geen sprake van. Het opheffen van de rol als vestingwerk was reden voor feest. De vlaggen gingen uit en er werd vuurwerk afgestoken. De minister van Oorlog kreeg een bedankbrief van B&W.³ Het besluit opende de weg naar stadsvernieuwing en stadsuitbreiding. De rol als vestingwerk had deze enorm beperkt. Naarden had al die tijd slechts twee toegangswegen gehad en was gelimiteerd tot de ruimte binnen de muren. Buiten de vesting gold de Kringenwet, die de bouw in de schootsvelden rondom de stad ernstig bemoeilijkte. Naarden had daardoor niet kunnen profiteren van de bevolkingstoename in de regio als gevolg van de komst van de spoorwegen. Mensen die in Amsterdam, Utrecht of Amersfoort werkten konden voortaan eenvoudig met de trein reizen en kozen ervoor zich te vestigen in het Gooi. Bussum en

Hilversum, die niet door vestingwerken werden ingedamd, hadden hiervan kunnen profiteren en waren Naarden inmiddels voorbijgestreefd. Met het opheffen van de rol als vestingwerk hoopte de stad die achterstand in te kunnen gaan halen. In eerdere jaren was hier al een voorzichtig begin mee gemaakt toen het Ministerie van Oorlog de bouw van huizen ten westen van de stad, op de Schapenmeent, had goedgekeurd. Er ontstonden na 1926 al snel plannen voor het afbreken van delen van de vesting en uitbreidingen van de stad. De stadsuitbreidingsambities van de gemeente Naarden gingen voorbij aan het feit dat de vestingwerken sinds 1921 waren opgenomen op de Voorlopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst.

De vestingwerken waren nog steeds in eigendom van het ministerie van Oorlog, maar daar werden de mogelijkheden onderzocht om het onderhoud ervan over te dragen aan de gemeente Naarden. Daar werd vanuit de gemeente op zich positief op gereageerd maar wel met de vraag om daarbij ook het eigendom aan de stad over te dragen en tevens vrijheid van handelen. Met andere woorden: dat de plaatsing op de Voorlopige Lijst geen hinder zou zijn bij ontwikkelingen van de stad. Een raadslid liet al enigszins doorschemeren wat de gevolgen van een overdracht onder die voorwaarden zouden kunnen zijn:

“De stad verstikt nog steeds in het dwangbuis der vestingwallen. Al is dit dan een cultuurhistorisch monument, dan gaat het echt niet op een heele stad bij voortduring daaraan ten offer

te brengen. Worden de vestingwallen geslecht, dan zal de gemeente hiervan belangrijke voordeelen hebben. Er zijn heel wat cultuurhistorische monumenten opgeruimd, die heel wat minder sta-in-de-weg waren dan hier de vestingwallen.”⁴

In een ingekomen brief van 7 maart 1928, aan B&W van Naarden, wordt er door verschillende inwoners op gewezen dat er doorbraken in de stadsmuur nodig zijn om de stad te verbinden met de omgeving. De kosten die hiermee gepaard gaan, zouden deels door het Rijk gedragen moeten worden: ***“als eereschuld tegenover de door de burgerij van Naarden sinds eeuwen gedragen lasten voor het vaderland, waardoor zij zich niet mochten verblijden in de algemene bloei, waarin de haar omringende Gooische gemeenten zich mochten***

verheugen. Thans is het uur gekomen om mede te werken aan de bloei dezer gemeente en vragen ondergeteekenden aan Uw raad wel te willen bedenken dat de besluiten van heden de bloei en welvaart moeten verzekeren van circa drie duizend uwer ingezetenen en hun nageslacht en verzoeken zij U alle actie er op te willen richten op een uitgebreid en bloeiend Naarden.”⁵

Een plan van G.J. Vos, architect te Bussum, van 25 januari 1928 gaat nog veel verder dan enkele doorbraken. Hij heeft een compleet nieuwe stadsplattegrond uitgewerkt. Op de tekening daarvan is onder het stadswapen geschreven: ***“Wat wilt ge, welvaart of Armoede”***⁶

In een omschrijving licht dhr. Vos zijn plan verder toe.⁷ Eerst schrijft hij in de derde persoon enkelvoud over zichzelf:

Afb. 2: Luchtfoto van bastion Nieuw Molen. Dit is een van de weinige plekken waar na 1926 militaire gebouwen zijn afgebroken. Het laboratoriumgebouw en het munitiemagazijn die hier rond 1878 werden aangelegd werden afgebroken in de jaren '50 van de 20e eeuw. Later werd er een parkeerterrein op het bastion aangelegd. (Foto Monumentenbezit)

"Hij kent het stadje Naarden en heeft het lief en zou gaarne alles in het werk willen stellen, wat er toe kan bijdragen, de bloei van Naarden te helpen bevorderen, en het uit zijn isolement te verlossen. Als een keurslijf sluiten zware en hoge wallen het in, breede, diepe grachten voltooien die insluiting en de gemeenschap met de omliggende plaatsen is maar op een paar plaatsen, waar de wallen doorgebroken zijn, bewerkstelligd. Als jongeling begreep hij reeds, dat de bloei van Naarden zou kwijnen, en zijn voorspelling is juist gebleken."

Hij wijdt uit over de economische bloei van Naarden en het verdwijnen daarvan door de rol als garnizoensstad, met name in de 19e eeuw. Dan vervolgt hij over de Rijksweg, die na de nodige discussies in eerdere jaren niet dwars door Naarden zal worden aangelegd, als volgt:

"Nu is de nieuwe weg Amsterdam-Amersfoort geprojecteerd, maar langs Naarden. En is deze weg eenmaal gereed, dan zal alle verkeer aan Naarden onttrokken worden. Niemand zal het in zijn hoofd krijgen door Naarden te gaan, zelfs geen fiets of voetganger: de nieuwe verkeersader met fiets- en wandelpaden zal alle drukte tot zich trekken en..... Naarden is uitgestorven. Het inwoneraantal zal in steeds vlugger tempo dalen en wat dan? De omliggende Gooise Gemeenten zullen nog meer dan voorheen de oude veste boven het hoofd groeien"

Naarden moet bevrijd worden uit de beknelling van zijn vestingwerken door volledige afbraak ervan. De stad zal erdoor geopend worden naar de

omgeving en er zal ruimte ontstaan voor stadsuitbreiding. De nieuwe stadsplattegrond laat een ceintuurbaan rond de oude stadskern zien, met op de plek van de voormalige wallen en binnengracht woningbouw. In het noorden en oosten sociale woningbouw, bestaande uit volkswoningen met openbare binnentuinen, omdat dit goed aansluit op de aan die kant van de stad geprojecteerde industrieterreinen. De bedekte weg is veranderd in een stadspark met vijvers. Het terrein buiten de bedekte weg kan ontwikkeld worden voor villabouw. Door de muren tot 1 m onder maaiveld te slopen zou voldoende steen en puin vrij moeten komen voor de aanleg van de bedachte wegen. Het plan voorziet volop in werkgelegenheid hetgeen weer goed is voor de lokale economie.⁸

Aan de andere kant van het spectrum van de discussie over afbraak staat de Bond Heemschut. Zo schrijven zij op 01-08-1927:

"Wie, in welk opzicht dan ook, over Naarden schrijft, zal moeilijk kunnen zwijgen over de beruchte ontmanteling, die deze oude vesting bedreigt. Een slechter dienst kan aan de cultuur-historie van ons land kwalijk worden bewezen dan het slechten van zijn wallen en het dichtwerpen van zijn grachten. De oorlog, zoals deze thans wordt gevoerd, met vliegtuigen, Dikke Bertha's en kanonnen die hun projectielen tientallen Kilometers wegslingeren, zij maken de verdedigingswerken van deze oude stad tot een bespotting. Maar als document van de wijze van oorlogsvoering in vroeger tijden heeft de vesting Naarden voor het nageslacht een waarde zoo groot, dat het geldelijk

Afb. 3: De tekening die bij het Plan Vos hoort. Van de vestingwerken rest alleen nog de bedekte weg. Deze wordt in het plan omgevormd tot een park. De rest van de vestingwerken is afgebroken en de grachten zijn gedempt, om plaats te maken voor stadsuitbreiding. (Archief Menno van Coehoorn inv.nr. 13263)

voordeel van hare slechting er bij in het niet verzinkt."⁹

Op dat moment was er vanuit de Bond Heemschut inmiddels een commissie opgericht die zich zou gaan richten op het beschermen van vestingbouwkundig erfgoed in het algemeen en dat van Naarden en Willemstad in het bijzonder. In 1932 zou hieruit de Stichting Menno van Coehoorn ontstaan. In de Naarder Courant van 19-03-1927, gaf die commissie over het afbreken van de wallen het volgende aan:

"een eerbiedwaardigen grijsaard, gekleed in schitterend ambtsgewaad, wil men ontkleeden, opdat de gebreken van zijn ouderdom, thans zoo mooi

verborgen onder zijne bekleeding van wallen, den volke zal toonen. Van het mooie oude stadje zal dan niets overblijven dan een verschrompeld oud, bouwvallig dorpje, waarin de groote kerk en het stadhuis vreemd en pijnlijk zullen aandoen."¹⁰

In het artikel geeft de commissie aan dat het behoud van de vestingwerken juist zal leiden tot een opleving van de lokale economie. Het zijn de vestingwerken die de stad onderscheiden van de andere steden. Tegenover het afbraakplan van G.J. Vos stellen zij een vesting die geheel is hersteld in haar 17e-eeuwse luister. Een culturele parel te midden van de grote tuinstad die zal ontstaan door het samengroeien

van Muiden, Huizen, Weesp, Bussum, Hilversum en Naarden. Een museumstad, waar de belangrijkste kunstschaten van het land te bewonderen zullen zijn, aangevuld met jaarlijkse festiviteiten rondom de geschiedenis van het vaderland. De schootsvelden zullen opgeofferd worden ten behoeve van woningbouw, parken en sportfaciliteiten. Zo zal de gevoelde beknelling ook zonder afbraak van de vestingwerken bewerkstelligd kunnen worden.

Waar men in het verleden vreesde voor achteruitgang door een gebrek aan ontwikkeling, vreest men tegenwoordig voor achteruitgang door een teveel aan ontwikkeling. Er ontstaat een beeld van een vesting, overspoeld door verkeer, waar voortdurend gevaarlijke situaties ontstaan voor bewoners en bezoekers. Nieuwe horeca zorgt voor nachtelijke onrust, waardoor sommige bewoners, naar eigen zeggen, niet meer de straat op durven. Geluidsoverlast zal het onmogelijk maken om lekker met een glas rosé in de tuin te zitten na een dag hard werken.

Het resultaat is dat plannen voor ontwikkelingen steevast kunnen rekenen op protest. Wordt dat protest niet gehoord dan is daar altijd nog de gang naar de rechter, die ook na het verlenen van de vergunning gewoon doorgezet wordt. De advocaat ziet toe op een strikte naleving van de vergunning en wordt daarin ondersteund door de oplettende, bezorgde bewoner, die hem van informatie voorziet. De minste overtreding wordt afgestraft met een verzoek om handhaving en het opleggen van een boete. Waarvoor wederom een gang naar de rechter gemaakt moet worden.

Het vestingbouwkundig erfgoed krijgt daar een hele nieuwe rol in. Waar de vestingwerken in het verleden een remmende werking op de economische ontwikkeling van de stad kregen toegedicht, moet de ontwikkeling nu juist afgeremd worden om het behoud van diezelfde vestingwerken te bewerkstelligen. Een geparkeerde auto tast namelijk het aanzien van de militaire gebouwen in de vesting aan en vormt daarmee een inbreuk op hun monumentale waarde. De vesting is notabende genomineerd als Werelderfgoed! Daar kan niet zo slordig mee omgegaan worden. Uit naam van het erfgoed moet het verkeer in de stad worden beperkt.

Afb. 4 en 5: Op de foto helemaal bovenaan de pagina: de Burgemeester van Wettumweg, die Naarden verbindt met Bussum en het station aldaar. Aan deze wegaanleg is de nodige discussie voorafgegaan. De plannen voorzagen in eerste instantie in een weg, die vanaf het midden van de vestingwal tussen de bastions Nieuw Molen en Turfpoort in een rechte lijn dwars over het ravelijn liep. Deze is te zien op de ontwerptekening hierboven. De Stichting Menno van Coehoorn maakte zich hard voor een, vanuit vestingbouwkundig oogpunt beter maar duurder, tracé via de keel van het ravelijn naar de bedekte weg. Uiteindelijk maakte de architect Dudok, zelf een oud genieofficier, een ontwerp dat voor iedereen acceptabel was. Dit werd uitgevoerd en in 1939 opgeleverd. (Luchtfoto beeldbank Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen SSAN092N-maa028, ontwerptekening zelfde archief SSAN038, dienst gemeentewerken Naarden inv.nr. T281)

Afb. 6: Luchtfoto van ravelijn 6 waar in 2019 de gebouwen P' en Q' zijn getransformeerd tot een kantoor en een sportschool. Hier werd bezwaar tegen ingediend met enkele maanden vertraging in de bouw als gevolg. De plannen zijn uiteindelijk ongewijzigd uitgevoerd. (Foto Monumentenbezit)

Afb. 7: Bewoners gebruiken de terreinen voor de kasernegebouwen als privé parkeerplaats. Een in de loop der jaren toegeëigend recht. Na de herbestemming van deze gebouwen kan dat niet meer. Wat wordt hier nu werkelijk door die herbestemming aangetast: de privé parkeerplaats of het erfgoed? (Foto Monumentenbezit)

Het is een steeds terugkerende argumentatie in de tegen verleende vergunningen ingediende zienswijzen. Het behoeft nauwelijks betoog dat deze argumentatie enkel eigenbelang dient. Rust voor degenen die er al wonen komt voor het plezier dat een ontwikkeling anderen mogelijk kan brengen. Daarnaast speelt een nog veel belangrijker probleem: ontwikkelingen in de vesting brengen het risico met zich mee dat de eigen parkeerplaats verdwijnt. Van aantasting van het erfgoed door de eigen auto is namelijk geen sprake, deze kan prima voor de gevel geparkeerd worden, zoals nu al constant gebeurt. Het leidt tot een klimaat waarin behoudzucht en het streven naar ontwikkeling recht tegenover elkaar komen te staan. Ruimte voor een genuanceerde discussie is daarin nauwelijks meer mogelijk.

Sterk contrasterende meningen stonden rond 1927 ook tegenover elkaar. Vrees voor isolatie van de stad, door het behoud van de vestingwerken, stond tegenover vrees voor vernietiging van cultureel erfgoed, door de afbraak ervan. De tijd heeft het contrast vervaagd en laten zien dat alles in meer of mindere mate samen kan gaan. De vestingwerken zijn behouden, maar Naarden is bepaald geen geïsoleerd liggende stad. Door de aanleg van de Burgemeester van Wettumweg is een extra toegang tot de vesting gemaakt, waardoor deze beter bereikbaar is. In de vormgeving van de weg is rekening gehouden met vestingbouwkundige aspecten en is daardoor ook vanuit cultuurhistorisch oogpunt te verantwoorden. Dat het economisch klimaat niet heeft geleden onder het

behoud van de vestingwerken wordt aangetoond door de huizenprijzen, de omvang van de auto's van zowel de bewoners als de bezoekers van de stad en de snelheid waarmee de weg naar de advocaat gevonden wordt. Met andere woorden, de angsten van destijds zijn geen bewaarheid geworden. Behoud en ontwikkeling kunnen heel goed naast en met elkaar bestaan. Dat zal ook nu het geval zijn. De vesting zal zich blijven ontwikkelen en zal blijven veranderen. De manier waarop, wordt bepaald door de mensen die daarvoor openstaan. Niets blijft zoals het was.

Eindnoten

1. Castaglione, B., Het boek van de Hoveling, Nederlandse vertaling door Anton Haakman, Amsterdam 1991 (pag. 91)
2. Bruijn, C.A., de en Schukking, W.H., Naarden 1350-1950, Leiden 1950 (pag. 140)
3. Kruijf, T, de, De ontstaansgeschiedenis van de Stichting Menno van Coehoorn en de relatie met Naarden, dit artikel is te raadplegen op de website van de Stichting Menno van Coehoorn: www.coehoorn.nl (geraadpleegd 6 januari 2020)
4. Scheltema, C. (red.) Een halve eeuw restaureren, de Vesting Naarden, Utrecht 2014, (pag. 118-119)
5. Gemeente Archief Gooise Meren en Huizen, correspondentie B&W 96890, 1928/90
6. Deze tekening is aanwezig in het archief van de Stichting Menno van Coehoorn onder inv.nr. 13263 en maakt onderdeel uit van het dossier over het Plan Vos zoals dat in het Gemeente Archief Gooise Meren en Huizen is ondergebracht (correspondentie B&W 96890, 1928/90)
7. Gemeente Archief Gooise Meren en Huizen, ingekomen stukken B&W 96890, 1928/90
8. Op 4 februari volgt het antwoord op het plan van B&W van Naarden. Hoewel men met grote belangstelling kennis heeft genomen van het plan en men onder de indruk is van "de warme liefde voor Uwe geboortestad die u tot het ontwerpen van het plan heeft geïnspireerd", zal men niet tot uitvoering van het plan overgaan. Blijkbaar heeft deze reactie bij dhr. Vos vragen opgeroepen over de redenen daarvoor. Op 15 februari geven B&W een korte maar krachtige uitleg: "Volgens het oordeel zoowel van den Gemeenteraad als van ons College, is dat uitbreidingsplan niet voor uitvoering vatbaar, al ware het slechts uit overweging, dat de voormalige vesting "Naarden" die als cultuur- en natuur-historisch monument van groote beteekenis moet worden geacht, op grove wijze zal worden geschonden".
9. Periodiek Heemschut van 1 augustus 1927 zoals te raadplegen op de website van de bond www.heemschut.nl (geraadpleegd 6 januari 2020)
10. Naarder Courant d.d. 19 maart 1927, archief Monumentenbezit, met dank aan Drs. Ing. T de Kruijf van de Stichting Menno van Coehoorn.